सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरूमा बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह

दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति

गर्नका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

केशव काफ्ले

त्रि.वि. दर्ता : ५८१७–८८

परीक्षा क्रमाङ्क : २२२००२२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शास्त्र सङ्काय

वरुण बहुमुखी क्याम्पस

खाँदवारी, संखुवासभा

२०७०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक, व्यवस्थापन र शिक्षाशास्त्र अध्ययन सङ्काय
वरुण बहुमुखी क्याम्पस
खाँदबारी, संखुवासभा
(जनस्तरमा सञ्चालित)
(स्था : २०४३)
फोन नं. : ०२९-५६०१९५
०२९-५६०६९५

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय वरुण बहुमुखी क्याम्पस खाँदबारी शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय एम.एड. शोध वर्षका छात्र केशब काफ्लेले सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरुमा बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन शीर्षकको शोध पत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । अध्ययन अनुसन्धानको सीमा र मर्मलाई ध्यानमा राखी मेहनतपूर्वक तयार गर्नुभएको यो शोध पत्र देखि म सन्तुष्ट भई मूल्याङ्कनका लागि शोध पत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

शोध निर्देशक

सन्तोषकुमार बराल

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

मिति : २०७०/०८/२५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक, व्यवस्थापन र शिक्षाशास्त्र अध्ययन सङ्काय
वरुण बहुमुखी क्याम्पस
खाँदबारी, संखुवासभा
(जनस्तरमा सञ्चालित)
(स्था : २०४३)
फोन नं. : ०२९-५६०१९५
०२९-५६०६९५

स्वीकृती-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह शोध वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि केशब काफ्लेले सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरुमा बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन शीर्षकमा गर्नुभएको शोध पत्र शोध मुल्याङ्कन समितिबाट मुल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मुल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	क्याम्पस प्रमुख टीकाराम गुरुङ्ग	अध्यक्ष	
२.	सन्तोषकुमार बराल	शोध निर्देशक	
३.		बाह्य सुपरिवेक्षक	

मिति : २०७०/०९/०५

कृतज्ञता

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह एम.एड. दोस्रो वर्षको शोधपत्र (५९८) को आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार गरिएको हो । यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा अनेकौं कार्य व्यस्तताको बीचमा पनि महत्वपूर्ण सल्लाह सुझाव एवम् अमूल्य समय दिई अभिमुखीकरण कार्यदेखि अन्तिम चरण सम्म आवश्यक निर्देशन समेत प्रदान गर्नुहुने बरुण बहुमुखी क्याम्पस खाँदवारी शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका श्रद्धेय गुरु श्री सन्तोषकुमार बराल प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

त्यसै गरी यस शोधपत्र तयार गर्दा सहयोग पुगोस् भनी अभिमुखीकरण कार्य मार्फत आवश्यक शैक्षिक खुराक एवम् मार्गदर्शन प्रदान गर्नुहुने क्याम्पस प्रमुख श्री टीका गुरुङ प्रति आभार प्रकट गर्दछु । अनुसन्धान गर्ने क्रममा छनौटमा परेका विद्यालयका प्र.अ. हरू, शिक्षकहरू, वि.व्य.स. अध्यक्षहरु, विद्यार्थीहरू, अभिभावकहरू तथा स्रोतव्यक्ति श्री भवानी प्रसाद भट्टराई ज्यूले समेत सूचना तथा तथ्याङ्क संङ्कलन गर्न सहयोग पुऱ्याइदिनु भएकोमा उहाँहरू प्रति पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । त्यसै गरी भाषा, व्याकरण तथा हिज्जे शुद्धशुद्धीमा सहयोग गर्नुहुने सहपाठी मित्र उमेशकुमार राउत प्रति आभारी छु ।

अन्त्यमा यस शोध प्रस्तावना पत्रलाई कम्प्युटर टाइपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने श्री पुष्पल शाक्य र युनिक कम्प्युटर सर्भिस सेन्टर, खाँदबारीका भाई श्री प्रवीण श्रेष्ठप्रति पनि आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

शोधार्थी

शोधसार

यो शोधपत्र 'सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरूमा बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन' शीर्षक अन्तर्गत रहेर तयार पारिएको छ । बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापनको स्थिति लेखाजोखा गर्नु, बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन बारे सरोकारवालाहरूको धारणा खोजी गर्नु, बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापनबाट विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेका अनुभवहरूको विश्लेषण गर्नु र बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापनमा भएका समस्याहरू पहिचान गरी समस्या समाधानका उपायहरू खोजी गर्नु यस शोध अध्ययनका मुख्य उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

यस शोधपत्रका उद्देश्यमूलक नमुना छनौट विधिको प्रयोग गरी संखुवासभा जिल्लाको चैनपुर स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत सञ्चालित ५ वटा बालमैत्री विद्यालयहरू, उक्त विद्यालयहरूका प्रधानाध्यापकहरू, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरू, शिक्षकहरू, विद्यार्थीहरू, अभिभावकहरू र स्रोतव्यक्तिलाई नमुना जनसङ्ख्याका रूपमा लिइएको छ । यस शोध अध्ययनका क्रममा प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतहरू उपयोग गरी आवश्यक तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गरिनुका साथै अवलोकन, अन्तर्वार्ता निर्देशिका, प्रश्नावली, समूह छलफल निर्देशिका जस्ता साधनहरूको प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । नमुना जनसङ्ख्यामा परेका सरोकारवालाहरूबाट बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन बारे धारणा एवम् अनुभवहरू खोजी, अवलोकन गरी प्राप्त धारणा एवम् अनुभवहरूलाई तालिकीकरण तथा विश्लेषण गरिएको छ । यस शोध अध्ययनलाई वर्णनात्मक तथा गुणात्मक र परिमाणात्मक ढाँचामा तयार पारिएको छ ।

यस शोध अध्ययनका क्रममा अवलोकन गरिएका बालमैत्री विद्यालयहरूका विभिन्न पक्षहरूको विश्लेषणबाट केही महत्वपूर्ण प्राप्तिहरू प्राप्त भएका छन् । बालमैत्री विद्यालयहरूमा बालमैत्री अवधारणा अनुसार कक्षाकोठा व्यवस्थापन गर्ने प्रयास गरिएको पाइयो । शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने क्रममा धेरै जसो शिक्षकहरूले भौतिक, मनोबैज्ञानिक तथा अन्य प्रकारका दण्ड, सजाय दिने परिपाटी अन्त्य गर्ने प्रयास जारी राखेको भेटियो । शिक्षकहरूले कक्षाकोठामा परम्परागत शिक्षण विधिमा सुधार ल्याई आधुनिक बालमैत्री शिक्षण विधि अपनाई शान्त, मायालु र दण्डरहित वातावरणमा बालबालिकाहरूलाई पढाउने गरेको पाइयो । कक्षा कोठामा सञ्चालन गरिने विभिन्न खेल, कक्षा क्रियाकलापहरूमा रमाइलो मान्दै बालबालिकहरू सिकाइमा सहभागी हुने गरेको पाइयो

। यति हुँदा हुदै पनि बालमैत्री विद्यालयहरूमा पूर्ण रूपले बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन कार्य भने हुन सकेको छैन । आवश्यक स्रोत साधनहरूको अभावले गर्दा बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन कार्यमा बाधा पुग्ने गरेको समस्या प्रायः सबै विद्यालयहरूमा देखियो । साथै कक्षाकोठा व्यवस्थापन कार्यमा सबै सम्बद्ध पक्षहरू बीच समन्वयात्मक सम्बन्धको खाँचो रहेको देखिन्छ ।

यस शोध अध्ययनको अन्त्यमा नीतिगत तह, अभ्यास तह तथा अनुसन्धान तहका लागि छुट्टाछुट्टै सुझाबहरू दिइएको छ । नीतिगत तहले राष्ट्रको शैक्षिक नीति निर्माण गर्ने, शिक्षक तालिम सम्बन्धी पाठ्यक्रम तयार पार्ने जस्ता कार्यहरूमा बालमैत्री विद्यालय एवम् बालमैत्री कक्षाकोठा सम्बन्धी विषयबस्तुहरूलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने तथा शिक्षा सङ्कायका उच्च शिक्षाका विषयहरूपनि बालमैत्री विद्यालय एवम् बालमैत्री कक्षाकोठा सम्बन्धी विषयबस्तुलाई पाठ्यक्रममा नै समावेश गरिनु पर्ने जस्ता सुझाबहरू दिइएको छ । यसका साथै जि.शि.का, विद्यालय प्रशासन, शिक्षक इत्यादि जस्ता अभ्यास तह सँग सम्बन्धित पक्षहरूलाई पनि सुझाबहरू दिइएको छ । बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन एउटा नयाँ विषय भएकाले यस विषयमा अझ बढी गहन अध्ययन, अनुसन्धान हुनुपर्ने आवश्यकता औंल्याउदै अनुसन्धान तहका लागि पनि सुझावहरू दिइएको छ ।

विषयसूची

विषय	पृष्ठसंख्या
सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कतज्ञता	iii
शोधसार	iv
तालिका सुचि	vi
सङ्क्षिप्त शब्दाबली	vii
विषयसूचि	viii

परिच्छेद एक :

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	३
१.३ अध्ययनको औचित्य	४
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	६
१.६ अध्ययनको परिसीमा	६
१.७ मुख्य शब्दहरुको परिभाषा	६

परिच्छेद दुई :

सम्बन्धित साहित्यको पुनराबलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनराबलोकन	८
२.२ सैद्धान्तिक खाका	१२
२.३ अनुसन्धानका पूनरावलोकनको प्रयोग	१४

परिच्छेद तीन :

अध्ययन विधि

३.१ अध्ययनको ढाँचा १६

३.२ जनसंख्या र नमूना १६

३.३ तथ्याङक संङ्कलनका साधन १७

३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू १७

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रकृया १८

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रकृया १९

परिच्छेद चार :

नतिजाको छलफल

४.१ बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापनको वर्तमान अवस्था २०

४.१.१ विद्यालयहरुको कक्षाकोकोठाको वर्तमान अवस्था २०

४.१.२ विद्यालयहरूको प्रा.वि. तहका लिङ्गगत विद्यार्थी विवरण २१

४.१.३ नमुना विद्यालयहरूको प्रा.वि. तहका दलित विद्यार्थी विवरण २३

४.१.४ नमुना विद्यालयहरूको प्रा.वि. तहका जनजाति विद्यार्थी विवरण २४

४.१.५ नमुना विद्यालयहरूको विद्यार्थी नियमितता विवरण २६

४.१.६ नमुना विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षणिक पक्षहरूको विश्लेषण २७

४.१.७ नमुना विद्यालयहरूको बालमैत्री कक्षाकोठाको भौतिक अवस्था २८

४.१.८ नमुना विद्यालयहरूको बालमैत्री कक्षाकोठाको शैक्षणिक अवस्था ३१

४.२ बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन बारे सरोकारवालाहरूको धारणा ३६

४.२.१ बालमैत्री कक्षाकोठाको विशेषता सम्बन्धी सरोकारवालाहरूको धारणा ३६

४.२.२ बालमैत्री कक्षाकोठामा शिक्षकको भूमिकाका सन्दर्भमा सरोकारबालाहरूको धारणा ४०

४.२.३ बालमैत्री कक्षाकोठामा सञ्चालित कक्षा क्रियाकलापहरूका सन्दर्भमा सरोकारवालाहरूको धारणा ४३

४.२.४ बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापनमा दायित्वका सन्दर्भमा सरोकारवालाहरूको धारणा ४६

४.२.५ बालमैत्री कक्षाकोठाका समस्या सन्दर्भमा सरोकारवालाहरूको धारणा ४८
४.२.६ बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापनमा विद्यमान समस्या समाधनका उपायहरूको सन्दर्भमा सरोकारवालाहरूको धारणा ५०
४.२.७ बालमैत्री कक्षाकोठामा विद्यार्थीको बसाइ व्यवस्थापनको सन्दर्भमा सरोकारवालाहरूको धारणा ५३
४.३ बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापनबाट विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेका अनुभवहरू ५६
४.३.१ कक्षाकोठामा पाएको वातावरण सम्बन्धी विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेको अनुभवहरू५६
४.३.२ बालमैत्री कक्षाकोठामा सञ्चालन गरिने कक्षा क्रियाकलापहरूको सन्दर्भमा विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेको अनुभव ५७
४.३.३ बालमैत्री कक्षाकोठामा विद्यार्थीहरूको बसाइ व्यवस्थापनको सन्दर्भमा विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेको अनुभव ५९
४.३.४ बालमैत्री कक्षाकोठाका समस्याहरूका सन्दर्भमा विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेका अनुभव ६०

परिच्छेद पाँच :

प्राप्ति, निष्कर्ष तथा सुझाबहरू

५.१ निष्कर्ष ६२
५.२ सुझाबहरु ६३
सन्दर्भसूची
अनुसूचीहरु

तालिका सूची

तालिका १ अध्ययनको जनसंख्या तथा नमूना

तालिका २ विद्यालयमा आधारित बा.वि.के. खुल्ने दिन र बालबालिका संख्या

तालिका ३ समुदायमा आधारित बा.वि.के. खुल्ने दिन र बालबालिका संख्या

तालिका ४ समुदाय र विद्यालयमा आधारित औसत बालबालिका संख्या

तालिका ५ समुदाय र विद्यालयमा आधारित औसत बालविकास खुल्ने दिन

तालिका ६ विद्यालयमा आधारित बा.वि.के.को निरीक्षण तथा अनुगमनको अवस्था

तालिका ७ समुदायमा आधारित बा. वि.के.को निरीक्षण तथा अनुगमनको अवस्था

सङ्क्षिप्त शब्दाबलीहरूको

आ.व.	आर्थिक वर्ष
उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
उ.रा.शि.आ.	उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
गा.वि.स.	गाँउ विकास समिति
जि.शि.का	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
न.पा.	नगरपालिका
नि.मा.वि	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
रा.शि.प.यो	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना
रा.शि.आ	राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
वि.नि	विद्यालय निरीक्षक
वि.व्य.स.	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.सं.	विक्रम सम्बत्
वि.सु.यो.	विद्यालय सुधार योजना
वि.क्षे.सु.यो.	विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना
शि.अ.संघ	शिक्षक अभिभावक संघ
शै.स.	शैक्षिक सत्र